

KONTEKST NISOLOGIJE

Nenad Starc

Nenad Starc

Ekonomski institut Zagreb

Trg J.F Kennedyja 7, 10000 Zagreb

nstarc@eizg.hr

<https://www.doi.org/10.17234/9789533791968.17>

Ima tome 30 godina kako se u časopisu *Journal of The Pacific Society* pojavio neveliki članak *Nissology: a Proposal for Consideration* (McCall, 1994). Već na prvoj stranici iznesen je prijedlog za razmatranje koji se spominje i citira i danas. Kratak je: otoke treba proučavati „on their own terms“ što bi se moglo prevesti s „kakvi jesu, „per se“, „po sebi“, već kako dopusti Vijeće za hrvatski jezik. Autor članka, nedavno preminuli antropolog Grant McCall, naglasio je pri tom da se radi o složenom, svakako višedimenzionalnom poslu koji zavrjeđuje posebnu znanstvenu disciplinu. Po ime je, kao što je u znanosti red, otišao u staru Grčku i tako je predložena nisologija, (*nisos* = otok), znanost o otocima¹, posebnim mjestima okruženim vodom. Preuzetno, na prvi pogled i nepotrebno, jer očekujemo da se svaka znanstvena disciplina bavi svojim predmetom onakvim kakav jest. Discipline koje nalazimo u raznim klasifikacijama to odreda i čine pri čemu nije teško uočiti one koje svoje predmete određuju strukturno, pitajući se tek usput o konkretnim mjestima u prostoru u kojima se dešava to što istražuju. Nije teško uočiti ni one strukturno-spacijalne kojima je prostor neodvojiv dio predmeta².

¹ McCall navodi da je francuski geograf Abraham A. Moles predložio naziv *nisonologija* još 1982. godine, ali i da je pri tom otoke eksplicitno označio kao manje i ograničene inačice kopna. Time su, smatra McCall, otočne posebnosti pometene pod tepih, a nisologija ostavljena bez predmeta.

² Znanosti je klasificirao još Aristotel, u novije vrijeme Charles Sanders Peirce i August Comte. U današnje vrijeme, klasifikacije se institucionaliziraju (vidi, recimo, Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama Nacionalnog vijeća za znanost (NN 118/2009, 2 012, 2013, 2016, 2022)). Zajedničko im je da ne izdvajaju strukturno-spacijalne discipline.

Antropogeografija se tako oslanja na fizičku geografiju koja se prvenstveno bavi prostorom, meteorolozi se bave atmosferom, ali u prognozama itekako uzimaju u obzir mora i reljef tla koji utječu na atmosferska kretanja, ekolozi se u pravilu ne pitaju samo kako se oblikuju ekosustavi, nego i gdje se to događa i tako dalje. Prostor se ne poima kao samorazumljivi i sveobuhvatni kontejner, već kao varijabla koja, takva kakva jest, treba biti u fokusu istraživanja.

Antropologu Grantu McCallu ovo nije promaklo. Lako je uočio da se ključni istraživački nalazi koji su odredili antropologiju kao znanost, izvedeni na otocima: Franz Boas je istraživao zajednicu Inuita na otoku Buffin, Bronislaw Malinowski je predložio funkcionalistički pristup u antropologiji nakon što je nekoliko godina istraživao plemena Trobriandskog otočja, a kontraverzna, ali ipak itekako uvažavana Margaret Mead istraživala je rodne odnose na Samoi i Baliju. Ni jedan od ovih tvoraca antropologije nije se pozabavio otocima čije zajednice je istraživao. Dovoljno je bilo objasniti da u potrazi za takozvanim primitivnim društvima treba ići tamo gdje ih civilizacija još nije dohvatila: u prašume, pustinje, na daleka mjesta okružena morem. Slično objašnjenje mogu pružiti sociolozi, etnolozi, ekolozi, demografi i ostali znanstvenici (popis je dug) na koje se može naići na otocima. Svi oni bave se nečim na otoku, nečim što postoji i moglo bi se istraživati i na kopnu, ali je na otoku uočljivije, očuvanije i uglavnom slobodno od utjecaja eksternih varijabli koje bi na kopnu bilo teško odvojiti. Otoci se tako na prečac smatraju prirodnim laboratorijima čak i onda kad više nisu odvojeni od onog što se na kopnu smatra civilizacijom; lako je vidjeti da otoci koji su odavna civilizacijski vezani za kopno ostaju istraživački atraktivni. Ako je tome tako, smatrao je McCall, a i mnogi s njim i nakon njega, otoci se značajno razlikuju od kopna i nameću se kao poseban i svakako cjelovit predmet istraživanja. Ta teza je posljednjih tridesetak godina uvelike razrađivana, a prijedlog da se otoci istražuju kakvi jesu, a time i svaki konkretni otok kakav jest, izrastao je u osnovni metodološki napatuk svakome tko se tako nečim namjerava baviti. Otok, tvrdi se, ne smije više biti samo *lokus* na kojem je nešto pobudilo pažnju znanstvenika nego i *fokus* istraživanja čiji rezultati trebaju obogaćivati cjelovito znanje o otocima i, uz ostalo, objasniti zašto se otoci tako često lociraju kao mjesto istraživanja (Ronström, 2013). Treba podsjetiti i da je prijedlog pao na plodno tlo na kojem je već štošta raslo; uz spomenutog Molesa, u to vrijeme je bilo još znanstvenika koji su se bavili ponečim, uglavnom na malim otocima i uviđali potrebu za suradnjom. To je omogućeno još 1992. kad je osnovano Udruženje studija malih otoka (*International Small Islands Studies Association* – ISISA) koje odonda svake dvije godine na nekom otoku okuplja nisologe s tri oceana i mnogih mora. Puno se piše pa su se izdvojili i specijalizirani časopisi. Trima najpoznatijim i najpoželjnijim pristup je slobodan:

– *Island Studies Journal* Sveučilišta na Ovčjim otocima koji izlazi od 2006. godine. Misija časopisa koja se često citira dobro sažima osnovu niso-

logije: „... posvećen interdisciplinarnom proučavanju otoka, arhipelaga i voda koje ih okružuju i povezuju. Potiče interdisciplinarnost u svrhu pružanja sveobuhvatnih i što cjelovitijih uvida u stanja i probleme otoka i života na njima.“ (islandstudiesjournal.org).

- *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures* koji od 2007. godine izdaje Centar za istraživanje kulture Sveučilišta Macquarie u Sydneyu, Australija.
- *Journal of Marine and Island Cultures* koji od 2012. godine izdaje Institut za morske i otočne kulture Nacionalnog Sveučilišta u Mokpou, Južna Koreja.

Danas najpoznatiji nisolog Godfrey Baldachino, ovako sažima argumente u korist vrle nove znanosti (Baldachino, 2006):

- na otocima svijeta živi 550 miliona ljudi, oko 10% svjetskog stanovništva,
- otoci zauzimaju svega 1,86% Zemljine površine, a na njima je 13.1% (106 od 812) objekata i područja UNESCOve svjetske baštine,
- 43 suverene države (22%) su otočne države, a puno država na kopnu obuhvaćaju jednu ili više otočnih regija koje uživaju određeni autonomni status,
- mnogi inovativni oblici upravljanja okolišem i mnoga epidemiološka istraživanja redovno uključuju otoke,
- značajni razvojni koraci u evolucijskoj biologiji, ekologiji i biogeografiji učinjeni su na temelju pionirskih terenskih istraživanja otoka: odvojenost od kopna iskazuje se kao zamašnjak evolucije što potvrđuju brojni otočni primjeri endemizma i izumiranja,
- antropologija je učvrstila svoj znanstveni status i izoštrila znanstvenu metodologiju proučavanjem navodno netaknutih otočnih društava u kvazi-laboratorijskim uvjetima,
- teorija društvenih mreža razvijena je u posebnom istraživačkom kontekstu koji pružaju male otočne sredine,
- u kontekstu sveobuhvatne globalizacije i izumiranja kultura i jezika, otoci su platforme za afirmaciju kulturnih specifičnosti,
- od deset država s najvećim bruto nacionalnim dohotkom (konvencionalna procjena s početka milenija) četiri su otočne.

Ovome se može još dosta toga dodati jer je na otocima sve malo ili puno drugačije nego na kopnu. *Differentia specifica insularis* ma kako ponekad teško uočljiva, vidi se u svim vidovima otočne egzistencije počevši od mora, flore i faune do ljudskih zajednica i njihovog gospodarstva i upravne organizacije. U pokušaju da ju uoče nisolozi polaze od *insularnosti* ili *insulariziranosti* ne gubeći

iz vida da je značenje tih termina šire od otočnog. Riječ je, naravno, o odvojenosti od neke veće cjeline, nekog sustava, ovdje kopna. Insulariziranost može biti fizička, informacijska, infrastrukturna, društvena, što se može uočiti i u alpskim selima, norveškim fjordovima, razvojno zapuštenim i gotovo napuštenim dijelova kopna, pa i u getima suvremenih gradova. To stanje se može mijenjati u oba smjera što znači da insulariziranost nije binarna varijabla. Insulariziranost nekog područja povećat će se ukidanjem prometnih veza ili ukidanjem čvorova neke infrastrukturne mreže, a umanjiti uvođenjem novih linija, izgradnjom nove infrastrukture. Najbolji otočni primjer je, naravno, premošćivanje; most kopno – otok ubrzava umrežavanje, time i *deinsularizaciju*.

Insulariziranost otoka koja se zbog loše povezanosti s kopnom često i s drugim otocima održavala stoljećima pa i tisućljećima, dovela je do razlika između otoka i kopna koje se mogu pratiti u evolucijskom vremenu. Charles Darwin koji je svoju teoriju evolucije uobličio na Galapagosu, ustvrdio je usput da su otoci mjesta na kojima se porijeklo i razvoj vrsta najbolje vidi (Darwin, 1859). Evoluiraju i geo-političke konstelacije u kojima i najmanji otoci mogu gubiti i dobivati na važnosti. Sveta Helena je svojedobno namijenjena Napoleonu jer je za razliku od Elbe, bila dovoljno daleko od kopna. Stoljećima poznat tek lokalno, Zmijski otok u Crnom moru prekonoc je postao simbolom ukrajinskog otpora ruskoj invaziji i tako dalje. Ne treba zaboraviti ni kaznionice samostane i manastire, koji su svojevremeno osnivani na otocima s kojih jedni ne mogu, a drugi ne žele otići.³ Otoko koji postaju ili prestaju biti važni zbog promjena geo-političkih silnica na karti svijeta i ni zbog čega drugog, treba pri tom odvojiti od otoka čija baština i/ili prirodni resursi postaju traženi u okvirima šireg prostorno-gospodarskog razvoja čija su žarišta na kopnu. Desi li se tako nešto, slijede iskrcavanja ne toliko brojnih znanstvenika, ali itekako brojnih turista, a s njima i poduzetnika.

Prijedlog fokusiranja otoka kao takvih ne znači, naravno, da istraživanje samo jednog ili tek nekoliko aspekta otočne egzistencije postaje manje značajno za razumijevanje otočnog fenomena. Otok se može to bolje nisološki promišljati, što je užih disciplinarnih istraživanja i nalaza više. Ta su uostalom i daleko brojnija od onih transdisciplinarnih nisoloških, i treba ih stalno imati u vidu i uočavati moguće sinergije. Usporedno sagledavanje brojnih aspekata otočne egzistencije (nisolog će ih uvijek pokušati integrirati) dovelo je tako do uvida u prepletenost otočnog prirodnog ekosustava i sustava koji je uspostavio čovjek. Primjera čovjekove gradnje i eksploatacije otočnih resursa usklađenih s otočnim

³ U Sredozemlju nema arhipelaga u kojem nema barem jedne kaznionice i puno više od jednog samostana, odnosno manastira. Na Jadranu smo ne tako davno imali kaznionički otok (Goli otok) i 20 muških i 40 ženskih samostana raštrkanih diljem arhipelaga (NPRO, 1997).

ekosustavom i ovisnim u njemu je dovoljno da možemo govoriti o prirodno – antropogenom otočnom sustavu.

Suradnja znanstvenika raznih disciplina je nužna jer je nisologija mlada disciplina s još uvijek malim brojem školovanih znanstvenika koji su se upustili u istraživanja nakon još uvijek rijetkih studija nisologije⁴. U generaciji znanstvenika koji su zasnovali disciplinu najviše ih je pristiglo sa studija geografije, sociologije i antropologije. Privučeni otocima i prihvaćajući prijedlog istraživanja otoka kao takvih, donijeli su itekako vrijedne disciplinarne nalaze i iskustva koja se u kontekstu nisologije mogu činiti partikularnima ali se svakako mogu ugraditi u njene temelje. Geografi su se na primjer i prije nisologije bavili, a i danas se bave marginalnošću i periferalnošću⁵, epidemiolozi se uz ostalo bave otocima kao prirodnim karantenama (Kolarić i sur., 2021), sociolozi i genetičari istražuju i mjere insularizirane zajednice spomenutih alpskih sela, fjordova i malih otoka i tako dalje. Njihovi nalazi mogu samo koristiti, pogotovo oni najsvježiji, epidemiološki. Tijekom pandemije bolesti COVID 19, otočna iskustva su prikupljena diljem svjetskih arhipelaga (Sindico i Randall, 2021). Prikupljena su i u nas (Čuka i sur., 2024) s dobrim primjerima Brača i Murtera koji zbog iskazane dvojne percepcije otoka kao skloništa i klopke dobro ilustriraju predmet nisologije, ali i legislativu i upravnu praksu koja ne uvažava otočne posebnosti. Zaslužuju malu analizu.

U proljeće 2020. naši otočani su dočekali bolest COVID 19 jednako nespremno kao i stanovnici kopna, ali s više briga. Nakon izbjeglica koji su nekad davno bježali na otoke pred kugom, kasnije od regionalnih i svjetskih ratova, otočani su dočekali izbjeglice od virusa koji je poharao čitav svijet. Ovaj put je bilo drugačije jer su uglavnom pristizali vlasnici kuća u kojima u mirnim vremenima ljetuju. Povelili su i porodice, mnogi i rođake i prijatelje. Otoci su po tko zna koji put doživljeni kao skloništa morem zaštićena od zala s kopna. Tko nije požurio ostao je na kopnu: dana 19.03.2020. zabranjen je prelazak državne granice (NN 32/2020), a dva dana kasnije ukinute su redovne katamaranske veze i ostavljene samo trajektne ili brodske (NN 34/2020). Smjeli su ih koristiti samo otočani. Od 23.03.2020. nije se smjelo napuštati mjesto prebivališta u Republici Hrvatskoj (NN 35/2020). Vikendaši su na otocima ostali tjednima, neki su dočekali i turiste.

Ubrzo se, međutim, ispostavilo da protuepidemijska i turistička politika nisu međusobno isključive i da se štošta može podesiti kako bi se vrata pred kojima

⁴ Otočni studiji nude se na 12 sveučilišta u devet zemalja: Kanada, SAD (četiri sveučilišta), Engleska, Škotska, Nizozemska, Španjolska, Malta, Novi Zeland i Australija (Dierksmeier, 2021).

⁵ U okviru Međunarodne unije geografa (*International Geographical Union - IGU*) djeluju 43 komisije: Komisija 20.25 eksplicitno se bavi otocima, a Komisija 20.32 marginalnošću, globalizacijom i regionalnim i lokalnim odgovorima.

su čekali turisti mogla dovoljno odškrinuti. U zemlji čija se ekonomija oslanja na turizam trebalo je naći modalitet u kojem će turisti moći doći bez zapreka, a zabrane okupljanja, plesanja u paru, obavezni razmak između stolova, i tako dalje, ostati na snazi. Pronađen je već u travnju. Dana 19.04.2020. zabrana napuštanja mjesta prebivališta je relaksirana, a ostale zabrane su ubrzo dopunjene iznimkama i na kraju zamijenjene preporukama. Sva popuštanja i ublažavanja vrijedila su na kopnu i otocima jednako. Otočane, navikle na regionalno neosjetljivu razvojnu politiku to i nije posebno iznenadilo. Usput, na rubnim otocima arhipelaga o mjerama se doznavalo samo kad je bilo TV signala.

Prva protuepidemijska mjera donešena je 13.03.2020. (NN 29/2020). Odluka o prestanku epidemije objavljena je 12.05.2023. (NN 51/2023). Za trajanja epidemije donošen je i ukidan podulji niz mjera i njihovih izmjena i dopuna. Uz ograničavanje pomorskog prometa, otočne posebnosti uvažene su samo u dva navrata. Dana 25.03.2020. na Murteru, premoštenom otoku s dvije općine, proglašena je stroga 14 - dnevna karantena. Odnosila se na obje općine iako su oboljeli detektirani samo u jednoj. Na kopnu su u takvim slučajevima mjere uvedene samo u općini u kojoj bi se pojavila bolest. Ovdje je procijenjeno da će mjera biti učinkovita i lako provediva samo ako se uvede na cijelom insulariziranom prostoru; bilo je dovoljno zapriječiti most (eZadar, 2020). Protuepidemijske mjere uvedene su i mjesec dana kasnije na otoku Braču. Nakon izbivanja COVID-a u jednoj od 8 otočnih općina, županijski stožer je 09.05.2020. uveo karantenu za cijeli otok. Zabranjeno je napuštanje mjesta prebivališta i stalnog boravka na otoku u trajanju od 14 dana, a veze s kopnom su svedene na jednu plovidbu trajekta dnevno i to samo za otočne rezidente. I na Braču je procijenjeno da su otoci dobra skloništa jer bolest teško prelazi preko mora, ali je smetnuto s uma da kad jednom prijeđe, prijeti implozijom unutar otoka i možda težim posljedicama nego na kopnu. Toga su se pobojele COVID izbjeglice na otoku. Vijest se brzo proširila i percepcija skloništa, prekonoc se preobratala u percepciju klopke. Redovi automobila u trajektnoj luci nadmašili su tih dana najveće ljetne gužve. Otočani su ostali na svom otoku i, možda s izvjesnim osmjehom, pratili dnevne izvještaje institucija javnog zdravstva; tih dana, a i narednih mjeseci, pokazalo se da je rizik zaraze na kopnu puno veći.⁶ Ne treba, međutim, smetnuti s uma da je anegdotalni bijeg na otok, pa onda s njega, bio tek kratkoročni izlazak iz zone komfora i da su uz rijetke iznimke, posljedice bile viša temperatura i kašalj. Na drugoj strani svijeta pokazalo se da se otoci prekonoc mogu pretvoriti u smrtonosnu klopku. Svjedočili smo kako su se Havajci s otoka Maui suočili s cunamijem, a nakon toga s požarom i, birajući od dva zla manje, sklonište tražili u moru. I to manje bilo je, međutim, smrtonosno.

⁶ Priča o COVID-u, Murteru i Braču prepričana je na osnovi još neobjavljenog rada (Čuka i sur., 2024).

U svakom slučaju, ispostavlja se da nisolozi mogu koristiti epidemijska iskustva u svojim istraživanjima, ali i da bi nisološki nalazi itekako bili korisni epidemiolozima u njihovim. Interdisciplinarna suradnja i razmjena očito je značajna, ako ne i ključna, ali ne treba čuditi da se i ovdje tu i tamo postavljaju sujetna pitanja tko je nešto otkrio ili uveo prvi, tko je uveo termin nisologija, čiji otočni studij je zasnovan prije svih ostalih i tako dalje. U znanosti je to, i inače, sve teže ustanoviti. Ponekad se do prvenstva dolazi koncensusom unutar neke discipline, a u sve većoj poplavi knjiga i članaka što god može i promaći. Ima i prešućivanja i svojatanja. Ovdje stoga treba upozoriti da je istraživanje prostora umjesto samo nečeg u prostoru, predloženo i prije nisologije.

Krajem 1940-ih godina, američki ekonomist, Walter Isard, nezadovoljan kratkim dometom regionalne ekonomike, koncipirao je kudikamo obuhvatniju disciplinu koju je nazvao *regionalna znanost* (Isard, 1949; Isard, 1960). Predložio je da predmet istraživanja bude regija i da se svi prirodni, ekonomski i društveni procesi koji se u njoj dešavaju promatraju i istražuju simultano i povezano. Napisao je nekoliko temeljnih teorijskih i metodoloških knjiga i otvorio teme i pitanja koja su zainteresirala ekonomiste, politologe, urbane planere, sociologe, svakako geografe i demografe, pa i psihologe. Istražujući regiju, a ne tek nešto u regiji, regionalna znanost se brzo razvijala s obje strane Atlantika, na sveučilištima su osnovani posebni odjeli, počeli su izlaziti časopisi koji su brzo dosegli visoke faktore utjecaja.⁷ Već 1954. godine osnovano je Međunarodno udruženje regionalne znanosti (*Regional Science Association International* – RSAI), a slijedećih godina i 45 sekcija okupljenih u 4 skupine: Europsko udruženje regionalne znanosti (*European Regional Science Association* – ERSA) kamo spada i hrvatska sekcija i još tri koje okupljaju sjeverno američke, latino američke i pacifičke sekcije. Suraduje se na sve tri razine i vertikalno i horizontalno, dobivaju se kratkoročni i višegodišnji znanstveni projekti, održavaju se kongresi i brojne konferencije i puno se objavljuje. Toliko velik skup znanstvenika raznih provenijencija koji rade na tako složenom predmetu teško može biti homogen, što se i vidi u disciplinama koje prevladavaju u pojedinim sekcijama i grupama. Na razini RSAI prevladavaju ekonomisti, na razini ERSA geografi, u pojedinim sekcijama unutar ERSA ekonomisti, urbanisti, sociolozi i tako dalje. Usto, u Velikoj Britaniji je 1965. godine osnovano Udruženje regionalne znanosti (*Regional Science Association* – RSA) koje se regijama bavi na isti način kao i RSAI, ali djeluje posve samostalno. Osvrt na 70 dinamičnih godina regionalne znanosti otkriva tako

⁷ Uz najznačajnije *Papers in Regional Science* (faktor 2,1) i *Regional Science Policy & Practice* (faktor 1,7), RSAI ističe još 44 časopisa koji se na ovaj ili onaj način bave regionalnom znanosti: *Regional Science and Urban Economics*, *Journal of Regional Science*, *Spatial Economic Analysis*, *Papers in Regional Science*, *Regional Studies*, *International Regional Science Review* itd. (<https://www.regionalscience.org/index.php/publications.html>).

teorijske prijepore, pitanje suradnje s nositeljima regionalne razvojne politike, prijedloge glavne discipline oko koje treba okupiti ostale manje važne, ozbiljne primjedbe na nedostatak empatije znanstvenika koji otkrivaju regionalne nejednakosti i tu zastanu, i tako dalje. Tu je i problem obrazovanja regionalnih znanstvenika i odgovarajućih udžbenika koji moraju pokriti niz disciplina što može opteretiti magistrante i doktorande koji pristižu s raznih disciplinarnih studija. Kakvo god predznanje donijeli, po koje poglavlje udžbenika bit će im elementarno poznato, a ostatak posve stran. I disciplinarni skeptici koji ne vole prefikse inter(disciplinarnost) i trans(disciplinarnost) moraju, međutim, priznati da je riječ o dobro ukorijenjenoj i, upotrijebimo li termin koji je trenutno u modi, vibrantnoj znanstvenoj djelatnosti. Nisolog bi ovdje lako pribjegao metafori arhipelaga: sekcije su istorodne, ali su kao i otoci, različite.

Gledamo li ovdje prošlost i budućnost nisologije? Predmet je manji i dobro određen vodom koja ga okružuje, ali nije strukturno uži od predmeta regionalne znanosti. I ovdje se, da ponovimo, radi o obratu *prostor (kakav jest) a ne tek nešto u prostoru*, a njeni osnivači koje je lako odrediti, kao i osnivače regionalne znanosti, od početka zagovaraju okupljanje raznorodnih disciplina. Nisologija se širi svjetskim arhipelazima, kao što se regionalna znanost širila kontinentima, a na pomolu su i konceptualni prijepori i različiti odgovori na pitanje kako dalje (Baldacchino, 2003; Hayward, 2016; Fletcher, 2011; Grydehoj, 2017). Čini se da se znanost o otocima mirne duše može svrstati među pod-discipline regionalnih znanosti.⁸ Tako što se, međutim, ne može ni predložiti jer u uobičajenim klasifikacijama nema ni jedne ni druge. U spomenutom Pravilniku Nacionalnog vijeća klasificirana je regionalna geografija, ali ne i regionalna ekonomika iz koje je potekla regionalna znanost. Nisologije nema. S druge strane, nisolozi ne spominju regionalnu znanost čak ni u preglednim radovima. Možda bi trebali.

Suradnja regionalnih i otočnih znanstvenika bila bi od obostrane koristi, pogotovo zato što je u nisologiji razvijen koncept koji regionalni znanstvenici, barem zasad, nemaju u vidu. Riječ je o „otočnosti“ (*islandness*), predlošku koji se unisono ističe kao srž predmeta nove znanosti. Određuje se kao skup geografskih, društvenih, povijesnih, gospodarskih i ekoloških posebnosti otočnog sustava nastalih u dugotrajnim insularnim uvjetima: mikroklima, ekosustav, simbioza nature i kulture, gospodarska struktura, građenje, jezik, običaji, mentalitet, identitet... Otočnost supsumira ukupnu otočnu egzistenciju tako da se u analizama predlaže kao kontrolna varijabla u usporedbama otoka s kopnom. Smatra se i teorijskom periferijom s koje se najbolje vide slabosti uvriježenih ideja, vjerovanja i paradigmi (Baldacchino, 2006). Otočnošću se može smatra-

⁸ Našla bi se u društvu disciplina kao što su regionalna geografija, urbanizam, teorije razvoja, regionalna analiza, prostorna statistika, ruralna sociologija, prometni studij, demografija i tako dalje, sve pod istim kišobranom.

ti i dihotomija otočne rezilijentnosti izgrađene prije umrežavanja u kopnene sustave i ranjivosti koju su pokazali kad su se uhvatili u mreže. Usto, riječ je o razmjerno novom konceptu koji nikako ne treba pojmovno miješati s insularnošću, kao što ni insularnost koja opisuje stanje otoka ne treba miješati s insularizacijom koja označava proces koji je do toga doveo. U svakom slučaju, riječ je o varijablama i praćenju i valorizaciji prirodnih i društvenih procesa pa se, uz ostalo neminovno postavlja pitanje stava znanstvenika i poriva da se uključi u procese koje istražuje.

Pitanje stava i poriva na koje regionalni znanstvenici već neko vrijeme pokušavaju odgovoriti, kuca i na vrata nisologije. Riječ je prije svega o empatiji prema nejednakostima koje obilježavaju otočne društvene strukture, kao i one na kopnu pa i o empatiji prema otočnom sustavu, samim otocima. O tome treba voditi računa jer je empatija temelj eventualnog društvenog angažmana znanstvenika koji se pak ne može jednako predlagati i zahtijevati u svim znanostima. Prvo treba utvrditi na kojem dijelu lepeze između mogućnosti i nemogućnosti društvenog angažiranja treba smjestiti nisologiju.

Društvenim znanstvenicima je jasno da ovakva pitanja ne mogu postavljati astronomima i astrofizičarima. Zaranjaju duboko u Svemir, iznenade nas svako malo s novom fascinantnom teorijom, ali i ne pomišljaju da tamo gore nešto treba mijenjati ili preusmjeravati. Pošteđeni su i paleontolozi, pa i arheolozi. Sežu u dubine prošlosti i pronalaze svjetove koje ne mogu mijenjati. To može vrijediti i za seizmologe, kemijske teoretičare, mineraloge, ali ne i za takozvane društvenjake. Predmet kojim se bave sociolozi i antropolozi, da počnemo od njih, pokazuje pa i upućuje da bi štošta trebalo promijeniti i pokazuje da se to možda i može jer uvijek ima pojedinaca i skupina koje to pokušavaju. Dilema se nameće i jasna je: trebaju li barem pokušati utjecati na društvene procese koje proučavaju. Pretpostavku da ih bolje poznaju od drugih teško je zanemariti.

Ekonomisti? Gospodarstvo koje proučavaju prepuno je takozvanih nositelja razvojne politike koji usmjeravaju, potiču i koče sve što mogu već tisućama godina. Ekonomisti znaju i kako se to radi i redovno nisu ravnodušni. Teško je naići na ekonomista koji nema mišljenje o tome kako bi gospodarstvo trebalo izgledati i što sve treba mijenjati. Neki ga zadržavaju za akademske rasprave, neki savjetuju, predlažu, kritiziraju, izlažu se. Ovdje već zatičemo i zviždače.

Ekolozima je čini se najteže. Proučavaju ekosustave, prate kako propadaju i malo tko ostaje ravnodušan. Potreba da se upozori, objasni i savjetuje je samozumljiva i redovno vodi u zahtjeve i proteste. Ekolozi su u pravilu aktivni i van svojih laboratorija i nakon terenskih istraživanja s kojih redovno donose poražavajuće rezultate. Pišu o tome, zagovaraju, savjetuju građansko društvo, osnivaju stranke, demonstriraju i ne zbuduju ih što odgovorni za propadanje planeta, u pravilu, ne slušaju.

Što je s nisolozima? Predmet su im, rekosmo, otočne posebnosti koje, manje ili veće, nalaze u svakom aspektu otočne egzistencije. Istražujući, lako uviđaju da te posebnosti teško opstaju u raznim mrežama koje se na otoke bacaju s kopna. Umrežavanja u šire prostorno-ekonomske, društvene i upravne sustave uvode otoke u takozvano globalno selo, nameću specijalizaciju nasuprot svestranosti, uvoz nasuprot samodostatnosti itd. Priobalni otoci, oni koji se protežu duž obale kontinenta odolijevaju teže od onih sred oceana, to teže što su bliže. S kopna im lakše stižu i mjere razvojne politike koje treba provoditi na isti način kao na kopnu. U očima većine nositelja razvojne politike priobalni otoci su puke ekstenzije kopna i malo tko uviđa potrebu za posebnom otočnom politikom. Ne vide ni potrebu za posebnim istraživanjem otoka.

Nisolog u svemu tome ne bi smio ostati ravnodušan. One koji se bave dalekim otocima, možda možemo ostaviti po strani, ali oni koji istražuju priobalje i priobalne otoke teško mogu bi ekskulpirani. I prelako vide kako sve bolje prometne veze i prostorno-ekonomske i društvene mreže koja dolaze preko mora evidentno deinsulariziraju otok i kako time, manje evidentno, često jedva primjetno, nestaje otočnost. Oni koji ne mogu ostati ravnodušni upozoravat će gdje god mogu da insularnost treba prevladavati i da je to trend kojem se ne treba opirati, ali da je istovremeno moguće čuvati otočnost. Fokusrajući se na otoke fokusirat će se i na nositelje razvojne politike, upozoravati, savjetovati, pomagati. Naglašavat će da će otoci samo tako ostati otocima.

Podršku će, možda i neočekivano, naći u predlošku koji nisu počeli promicati nisolozi već nositelji otočne politike EU. Riječ je o predlošku SMART otoka⁹ kojim se prevladava viđenje otoka kao laboratorija u kojem se razni društveni procesi pa i cijele kulture jasnije vide i lakše istražuju nego na kopnu. Istraživači koji su na otoku sve vidjeli jasnije ne moraju prestati s istraživanjima, ali će uz to moći promatrati i jedan novi, drugačiji laboratorij, mjesto na kojem se razrađuje nešto novo. Isti razlozi koji su privukli istraživače privukli su, naime, i promotore održivog razvoja koji na otoku isprobavaju nove ekološki prikladne tehnologije, a iz otočne tradicije izvode načine održivog korištenja resursa pa i upravljanja sustavom koji čine otočni ekosustav i čovjekove djelatnosti na otoku. Sve to, kažu zagovaratelji SMART otoka, najbolje se može testirati baš na otoku, a kasnije se može u većim razmjerima provoditi i na kopnu. Otočnost se tako pokazala vrijednom čuvanja, a otoci koji su ju utrci za prevla-

⁹ Tvorci ovog predloška poslužili su se akronimom često korištenim u managementu: **S**pecific, **M**anageable, (ili *Measurable*), **A**chievable (ili *Assignable*), **R**esult oriented (ili *Realistic*, ponegdje *Relevant*) **T**rackable (ili *Time related*). Ono *Specific* zamijenili su sa *Sustainable* i razvojne projekte koji su održivi, upravljivi, adresirani, usmjereni prema rezultatu i mjerljivi u vremenu, prozvali pametnima. Prihvaćeno je i da su otoci koji se razvijaju održivo svakako pametni. Akronim se ubrzo proširio: čitamo o SMART gradovima, SMART rijekama itd. (<http://www.smartislandsinitiative.eu/en/index.php>).

davanjem insularnosti zanemarili, teško će opravdati laskavi naziv pametnog. Upravo otočnost osigurava uspješno testiranje svega održivog i stoga ju treba i dobro uočiti i čuvati. Pred nisologom stoji itekako odgovorna zadaća: uočavati otočnost, postaviti pitanja koja su još davno postavili i razriješili sami otočani i pronaći moderne, ali jednako učinkovite odgovore.

S obzirom na zamah koji je postigao predložak pametnog otoka, treba očekivati da će se otočnost kao kategorija uskoro naći u svim razvojnim dokumentima EU pa i u odgovarajućem zakonodavstvu. Usvajanje otoka kao posebnog i svakako relevantnog predmeta razvojne politike EU počelo je još 2011. kad je 117 članova Europskog parlamenta potpisalo dokument *Pact on Islands* koji je zatim i službeno proglašen europskom inicijativom. Četiri godine kasnije, Parlament je donio Rezoluciju o posebnom stanju otoka (European Parliament Resolution on the Special Situation of Islands (2015/3014(RSP)) čime je zasnovana europska otočna politika. Do tada se smatralo da su otoci posebni, ali i toliko različiti da zemljama članicama koje imaju otoke treba prepustiti sve poslove oko upravljanja njihovim razvojem. Rezolucija je potvrdila potrebu za nacionalnim otočnim politikama, ali je dodala i okvir u kojem će se otočne mjere formulirati i provoditi na razini EU. Otočne posebnosti, razvojni problemi i potrebe posebno su opisani i obrazloženi, Europska komisija je zadužena da izdvoji otočnu stavku u svom proračunu, uspostavi tijelo koje će brinuti o njenom trošenju i izradi dodatne razvojne dokument kojima će se Rezolucija operacionalizirati. Dvije godine kasnije objavljena je Deklaracija o pametnim otocima (*Smart Island Declaration*, 2017)) koju je potpisalo više od 200 europskih otočnih gradova i općina među kojima se našlo i 20 hrvatskih. Ne baš brza i poslovično složena europska birokracija nakon toga je proizvela još 11 dokumenata koji se tiču upravljanja otočnim razvojem. Posla se još jednom prihvatio i Europski parlament. Krajem 2014. osnovana je Međuskupina za otoke (*European Parliament Intergroup in charge of the islands*) u koju je ušlo 90 članova Parlamenta iz 20 zemalja članica.

Predložak otočnosti koji se uz pojam insularnosti može naći u Rezoluciji ubrzo se pojavio i u dokumentima nekih zemalja članica. Prva je bila Hrvatska u kojoj je otočno zakonodavstvo na snazi još od 1999. godine (Zakon otocima NN 34/1999). U novom Zakonu o otocima (NN 116/2018, 73/2020, 70/2021) koji su djelatnici Ministarstva regionalnog razvoja i fondova EU pisali u suradnji s nekolicinom otočnih znanstvenika, nije apostrofirana insularnost koju treba prevladati (to se podrazumijeva još od 1999.), već otočnost koju treba očuvati. U jednom od uvodnih članaka određeno je da je otočnost „skup geografskih, društvenih, povijesnih, gospodarskih i ekoloških posebnosti proizašlih iz potpune okruženosti morem“ (Članak 5). U daljnjim člancima otočnost je poslužila kao opravdanje i razlog; mjere se donose „zbog otočnosti...“, „...zbog naglašene otočnosti...“ itd. Ostaje vidjeti da li će mjere opravdane otočnošću čuvati

otočne posebnosti. Prvi korak bio je ohrabrujući; Ministarstvo se obratilo znanstvenicima, suradnja je uspostavljena i rezultati su, kao što se vidi iz uvođenja znanstvene definicije otočnosti u zakon i uvedenih razvojnih mjera, bili dobri. Trebalo je samo postaviti pitanje trebaju li se nisolozi uključiti u oblikovanje otočne razvojne politike.

Daljnji koraci su, međutim, izostali. Za zakonom su kao što je uobičajeno, trebali stići podzakonski akti, na prvom mjestu Pravilnik o otočnim razvojnim pokazateljima (Članci 12 – 16). Riječ je važnom, čak nužnom instrumentu razvojne politike kojim će se mjeriti učinci razvojnih mjera i kontinuirano ocjenjivati treba li poduzete mjere provoditi i dalje, treba li neke mijenjati, a neke ukinuti, trebaju li nove mjere, ima li učinaka mjera koje donose neka druga državna tijela koja se ne bave primarno otocima, pa se to kosi s našima i tako dalje. Pokazalo se, međutim, da nositelj otočne razvojne politike na državnoj razini naprosto ne izvršava svoje zakonske obaveze. Uslijedila je farsa koja je pokazala da zakonske odredbe, ma kako bile znanstveno utemeljene, ostaju mrtvo slovo na papiru, ako nema političke volje i institucionalnog kapaciteta za njihovu provedbu.

Novi Zakon o otocima izglasan je u Saboru 21.12.2018., a Pravilnik o otočnim razvojnim pokazateljima trebalo je donijeti u uobičajenom roku od 180 dana (Članak 49.). Rok za donošenje Pravilnika istekao je 21.06.2019. godine, a da se ni tada ni kasnije nije dogodilo ništa.

Godišnjica kašnjenja 21.06.2020. nije obilježena, a par dana kasnije, 26.06.2020., u Narodnim novinama se pojavila Uredba o izmjeni Zakona o otocima (NN73/2020). Članci o Pravilniku i o njegovom donošenju nisu mijenjani tako da je rok tekao i dalje. Par dana nakon što nije obilježena ni druga godišnjica, 25.06.2021., pristigle su još jedne izmjene, ovaj puta i dopune Zakona o otocima (NN 70/2021). Pravilnik ni tada nije spomenut što je ostavilo mjesta za još koju godišnjicu.

U međuvremenu je osnovana Radna skupina za izradu otočnih razvojnih pokazatelja. Na prvom sastanku 01.02.2021. za stol su uz djelatnike Ministarstva sjeli i otočni stručnjaci koji su prije tri godine pisali zakon. Na tome je, međutim, i ostalo:

„Bilo je izazovno, posla smo se prihvatili istog dana. Štogod smo i pripremili i počeli nazivati Ministarstvo, pitati kad će drugi sastanak. Nitko nam mjesecima nije znao ništa reći, a onda smo, pred novu godinu čuli da nije jasno o čemu pričamo jer je Pravilnik objavljen. Pročitali smo ga na dušak, nekoliko puta, za svaki slučaj, ali pokazatelje nismo našli. Članak za člankom navodi skupine i podskupine pokazatelja i podjele na pokazatelje inputa, outputa, ishoda, učinaka, ali ne i pokazatelje.

Ima i odredba da će se podaci o svemu tome obrađivati u Integriranom informacijskom sustavu otočnih pokazatelja u okviru Registra otoka. Dobro zvuči, ali su glavna pitanja ostala, onako, u zraku. Kako će se u tom okviru računati pokazatelji, što treba od podataka, kako do njih? Tek pred kraj teksta se vidi da na to nisu zaboravili: sasvim pri kraju je rečeno da će se izraditi stručna studija, model čak, koja će sve objasniti“ (Član Radne skupine, tri godine nakon prvog i jedinog sastanka).

Pravilnik o otočnim razvojnim pokazateljima i postupku vrednovanja razvijenosti otoka, objavljen 26.11.2021. (NN 127/2021), pet mjeseci nakon što nije obilježena druga godišnjica njegovog nedonošenja. Nepotpun je i neoperativan tako da nije obilježena ni treća; javni poziv za izradu Stručne studije modela izračuna otočnih razvojnih pokazatelja objavljen je, naime, 21.11.2022., zamalo godinu dana nakon objave krnjeg Pravilnika. Izrađivač je izabran začuđujuće brzo, već 15.12. iste godine. Da je studija izrađena u roku 6 mjeseci kao što je bilo ugovoreno, izbjeglo bi se neobilježavanje četvrte godišnjice nedonošenja (potpunog) Pravilnika, ali to se ipak nije dogodilo. Posao se otegao, a kako jednom gotovu studiju, model štoviše, treba inkorporirati u Pravilnik, uslijedit će njegove izmjene i dopune koje moraju proći javno savjetovanje i postupak donošenja u Ministarstvu. Pravilnik o otočnim razvojnim pokazateljima polako, ali sigurno kroči ka petoj godišnjici svog nedonošenja. Daljnji komentar je suvišan.

Literatura i izvori

- Baldacchino, Godfrey (2003). The Coming of Age of Island Studies, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* Vol. 95, No. 3, pp. 272–283.
- Baldacchino, Godfrey (2006). Islands, Island Studies, *Island Studies Journal*, *Island Studies Journal*, Vol. 1, No. 1, 2006, pp. 3-18.
- Čuka, Anica; Kordej - De Villa, Željka i Starc, Nenad (2024 – to appear). COVID and Post COVID Times in the Croatian Archipelago, in: Badacchino, G. (edit.): *Archipelago Tourism: After the pandemic*, Routledge, Milton Park, Abingdon, UK.
- Darwin, Charles (1859). *The Origin of Species by means of Natural Selection*. London: John Murray.
- <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?itemID=F373&viewtype=text&pageseq=1>.
- Depraetere, Christian (1990-1991). Le phenomene insulaire a l'echelle du globe: tailles, hierarchies et formes des iles oceanes, *L'Espace Geographique* No 2, 126-134.

- Dierksmeier, Laura (2021). Island Studies Network - Interdisciplinary Approaches to Island Exchanges, Environments, and Perceptions <https://uni-tuebingen.de/en/faculties/faculty-of-humanities/departments/ancient-studies-and-art-history/institute-of-classical-archaeology/research/dfg-network-homepage/>.
- Fletcher, Lisa (2011). '... some distance to go': A critical survey of Island Studies. University Of Tasmania. Journal contribution. https://figshare.utas.edu.au/articles/journal_contribution/_some_distance_to_go_A_critical_survey_of_Island_Studies/22882328.
- Grydehoj, Adam (2017). A Future of Island Studies, *Island Studies Journal*, Vol. 12, No. 1, 2017, 3-16.
- Hayward, Philip (2003). Towards an Expanded Concept of Island Studies, Shima: *The International Journal of Research into Island Cultures* Vol 10, No 1.
- Isard, Walter (1949) The general theory of location and space, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 63, No. 4, 476-506.
- Isard, Walter (1960). *Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science*. Cambridge, Massachusetts: MIT.
- Jeinić, Ana (2018). Dijalektika otočnosti: otvorena zatvorenost otočnih zajednica kao model društvenog organiziranja u eri migracija, Spasimobisevo.org file:///F:/2023-02-20%20Zagreb_oto%C4%8Dnost/Ana%20Jeini%C4%87_dijalektika%20oto%C4%8Dnosti.html.
- Kolarić, Branko; Arnaut, Karmen i Miloš, Maja (2021). Epidemiološke posebnosti otoka – prirodne karantene, 9. Anatomija otoka, *Otoci i krize: otpornost i održivost otočnih zajednica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb i Anatomija otoka – centar za istraživanje i razvoj, Vis.
- Mc Call, Grant (1994). Nissology: a Proposal for Consideration, *Journal of The Pacific Society* No 63-64 (Vol 17).
- Moles, Abraham (1982). Nissonologie ou science des illes, *L'Espace Geographique* No 4, 281-289.
- Nacionalni program razvitka otoka (1997), Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske.
- Ronström, Owe (2013): Finding their place: islands as locus and focus, *Cultural Geographies*, Vol. 20, No. 2, Special issue: islanding cultural geographies (April 2013), pp. 153-165.
- Sindico, Francesco; Randall, James, ed. (2021) Building back better: Covid 19 and island economies. In: Islands Economic Cooperation Forum, Annual Report on Global Islands 2021. Island Studies Press, Prince Edward Island, Canada, pp. 61-78. https://strathprints.strath.ac.uk/77232/1/Randall_IECF_2021_Building_back_better_Covid_19_and_island_economies.pdf.
- Starc, Nenad (ed.) (2020). *The Notion of Near Islands – The Croatian Archipelago*, Rowman & Littlefield, Lanham, USA.

Sažetak

Otočnost je određena skupom geografskih, društvenih, povijesnih, gospodarskih i ekoloških posebnosti otočnog sustava proizašlih iz potpune okruženosti morem. Od kraja 1980-ih kad se istraživanje prirodnih i društvenih fenomena na otocima (otok kao lokus) počinje odmjenjivati istraživanjem otoka samih (otok u fokusu), počinje i artikulacija nisologije kao znanstvene discipline. Otočnost je od tada u središtu nisoloških istraživanja. Hrvatska otočna razvojna politika ne prepoznaje otočnost u mjeri koju nalažu postojeći razvojni dokumenti i otočni zakon.

Ključne riječi: insularnost, otočnost, otočni sustav, otočna politika

CONTEXT OF NISSOLOGY

Summary

Islandness is determined by a set of geographical, social, historical, economic and ecological specificities of the island system resulting from being completely surrounded by the sea. From the end of the 1980s, when the research of natural and social phenomena on islands (the island as a locus) began to be replaced by the research of the islands themselves (the island in focus), the articulation of nissology as a scientific discipline began. Since then, islandness has been in the core of nissological research. Croatia's island development policy does not recognize islandness to the extent stipulated by existing development documents and the Island Act.

Keywords: insularity, islandness, island system, island policy